Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language,
Online ISSN 2348-3083, SJ IMPACT FACTOR 2024: 8.058,
https://www.srjis.com/issues_data/240
PEER REVIEWED, REFEREED & INDEXED JOURNAL, OCT-NOV 2024, VOL-12/66

जजनी सुरक्षा योजना आणि ग्रामीण महिलांचे आरोग्य : एक विश्लेषणात्मक अभ्यास

प्रा. गोईनवाड सुनिल शंकर

सहायक प्राध्यापक, जवाहरलाल नेहरु समाजकार्य महाविद्यालय व संशोधन केंद्र, सिडको नांदेड.

Paper Received On: 21 October 2024

Peer Reviewed On: 25 November 2024

Published On: 01 December 2024

प्रस्तावना:

"जजनी सुरक्षा योजना" आणि "ग्रामीण महिलांचे आरोग्य" या दोन्ही संकल्पना एकमेकांशी संबंधित असू शकतात, विशेषत: ग्रामीण भागात महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्यांवर लक्ष केंद्रित करतांना. यावर एक विश्लेषणात्मक अभ्यास करणे म्हणजे या दोन्ही घटकांचे प्रभाव एकमेकांवर कसा पडतो आणि त्या संदर्भातील कार्यप्रणाली कशी असू शकते याचा विचार करणे होय.

जननी सुरक्षा योजना ही राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान अंतर्गत एक सुरक्षित मातृत्व हस्तक्षेप आहे जी ग्रामीण व शहरी भागातील दारिद्र रेषेखालील अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीच्या कुटुंबीयातील सर्व गर्भवती महिलांना शासकीय व खाजगी संस्थांमध्ये प्रस्तुती प्रोत्साहन देते व त्याचबरोबर माता मृत्यू व बालमृत्यूचे प्रमाण कमी करण्याच्या उद्देशाने ही योजना राबविण्यात येत आहे. 12 एप्रिल 2005 रोजी माननीय पंतप्रधानांनी सुरू केलेली ही योजना सर्व राज्य व केंद्रशासित प्रदेशामध्ये कमी कामगिरी करणाऱ्या राज्यांवर विशेष लक्ष केंद्रित करून लागू केली जात आहे जननी सुरक्षा योजना ही 100% केंद्रशासित योजना आहे आणि ती प्रसूती व प्रसुतीनंतरच्या काळजीसह मातेस रोख सहाय्यता देण्याचे कार्य करते.

भारतातील ग्रामीण महिलांचे आरोग्य हे एक अत्यंत महत्त्वपूर्ण आणि जटिल मुद्दा आहे. ग्रामीण भागात अनेक महिलांना आरोग्य सेवा, पोषण, आणि अन्य मूलभूत सुविधा उपलब्ध होत नाहीत, ज्यामुळे त्यांचे जीवनमान आणि आरोग्य धोक्यात येते. ग्रामीण महिलांची जीवनशैली, सामाजिक व सांस्कृतिक परिस्थिती, आणि आरोग्य सेवा व्यवस्थेच्या अभावामुळे त्यांना अनेक आरोग्य समस्यांना सामोरे जावे लागते. या संदर्भात, भारत सरकारने विविध सामाजिक सुरक्षा योजना लागू केल्या आहेत, ज्यांचा उद्देश अशा ग्रामीण भागातील महिलांना आर्थिक आणि सामाजिक मदत पुरवणे आहे. जजनी सुरक्षा योजना या प्रकारच्या योजनांचा एक महत्त्वपूर्ण भाग आहे, जो ग्रामीण भागातील महिलांच्या आरोग्य सुधारण्यासाठी, तसेच त्यांच्या सामाजिक आणि आर्थिक स्थितीत सुधारणा करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण ठरू शकतो.

जननी सुरक्षा योजना (JSY) ही भारत सरकारने सुरु केलेली एक महत्वाची योजना आहे, जी गर्भवती महिलना सुरक्षित गर्भधारणेसाठी आणि प्रसूति संस्थेतील देखभालिसाठी आर्थिक सहाय्य पुरविते. याचे मुख्य उदिष्ट

Copyright@2024 Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language

ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील महिलना अधिकाधिक आरोग्य सेवा पोहोचवने आणि माता व बाल मुत्य प्रमाण कमी करने होय.

संशोधनाचे उद्देश :

1) जननी सुरक्षा योजनेचा अभ्यास करणे.

2) जननी सुरक्षा योजनेमुळे ग्रामीण महिलांच्या आरोग्यावर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंध तयार करण्यासाठी प्रस्तुत विषयाशी संबंधित आधार सामग्रीचे संकलन करण्यासाठी द्वितीय स्त्रोताचा वापर करण्यात आला आहे त्यासाठी संदर्भ ग्रंथासाठी क्रमिक पुस्तके, लेख, मासिके, वृत्तपत्रे, इत्यादी द्वारा, संदर्भीय साहित्याचा आधार घेऊन प्रस्तुत विषयावर प्रकाश टाकला आहे.

ग्रामीण महिलांचे आरोग्य:

ग्रामीण महिलांचे आरोग्य हे एक महत्त्वाचे आणि जटिल विषय आहे, कारण त्यावर अनेक सामाजिक, आर्थिक, आणि भौगोलिक घटक प्रभाव टाकतात. ग्रामीण भागातील महिलांना अनेक आरोग्यसंबंधी समस्यांना सामोरे जावे लागते. या समस्यांमध्ये काही प्रमुख बाबी पुढीलप्रमाणे आहेत:

पोषणाची कमतरता:

ग्रामीण महिलांना अनेकदा योग्य पोषण मिळत नाही, विशेषतः गर्भवती किंवा स्तनपान करणाऱ्या महिलांना. यामुळे अन्नाच्या कमतरतेमुळे विविध आरोग्य समस्या उद्भवतात, जसे की जास्त कमजोरी, आयरनच्या अभावामुळे अँमिया, हाडांचे कमजोरी इत्यादी. अनेक महिलांना योग्य आहार मिळत नाही, ज्यामुळे त्यांचे शारीरिक आणि मानसिक स्वास्थ्य खराब होऊ शकते.

प्रसुती संवर्धनाची समस्या:

अनेक ग्रामीण महिलांना गर्भवती असताना योग्य वैद्यकीय देखरेख मिळत नाही. गर्भपात, असमय प्रसूती, गरोदरपणातील जटिलता आणि बालमृत्यू हे महत्त्वाचे आरोग्य धोके आहेत. गर्भधारणेची देखरेख, सुरक्षित प्रसूति आणि नंतरच्या काळातील आरोग्य सेवा याबाबत ग्रामीण महिलांना अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो. अनेक वेळा प्रजनन आरोग्य सेवा कमी उपलब्ध असतात.

आरोग्य सेवांचा अभाव:

ग्रामीण भागात आरोग्य सुविधांचा अभाव असतो. प्राथमिक आरोग्य केंद्रे कमी असतात आणि योग्य वैद्यकीय सल्ला घेण्यासाठी महिलांना खूप मोठ्या अंतरावर जावे लागते.

आर्थिक अडचणी:

ग्रामीण भागामध्ये उत्पन्नाचे साधने हे खूप कमी प्रमाणात दिसून येतात ग्रामीण भागात महिला व पुरुष हे शेतीवर अवलंबून असतात किंवा इतरांच्या शेतात मजुरी करताना दिसून येतात त्यामुळे त्यांना मोबदला हा अल्प प्रमाणात मिळत असतो यातून त्यांचा घर खर्च ही पूर्ण होताना दिसून येत नाही. महिलांचे आरोग्य हा तर विषय वेगळाच दिसून येतो तसे ग्रामीण भागामध्ये महिलांच्या आरोग्याला तितकेसे महत्त्व दिले जात नाही. ग्रामीण महिलांना आर्थिकदृष्ट्या

स्वतंत्र होण्याची संधी कमी असते, ज्यामुळे त्यांना आपल्या आरोग्याच्या खर्चासाठी आवश्यक निधी मिळवणे कठीण होऊ शकते.

शिक्षणाची कमतरता:

अनेक महिलांना आरोग्यविषयक माहिती मिळत नाही, कारण शिक्षणाची पातळी कमी आहे. त्यांना आरोग्य, स्वच्छता, लसीकरण याबद्दल योग्य माहिती नाही.

जननी सुरक्षा योजनेची उपयुक्तता

जननी सुरक्षा योजना (JSY) ही भारत सरकारच्या राष्ट्रीय आरोग्य अभियानांतर्गत एक महत्वाची योजना आहे, जी मुख्यतः गर्भवती महिलांना सुरक्षित आणि सुलभ प्रसूतीची सुविधा उपलब्ध करून देण्यावर लक्ष केंद्रित करते. या योजनेचा उद्देश मातामृत्यू दर कमी करणे आणि गर्भवती महिलांना योग्य आरोग्यसेवा मिळवून देणे आहे. या योजनेची उपयुक्तता खालीलप्रमाणे आहे:

गर्भवती महिलांना आर्थिक मदत:

जननी सुरक्षा योजनेच्या अंतर्गत गर्भवती महिलांना प्रसूतीसाठी आर्थिक सहाय्य दिले जाते. यामुळे महिलांना सरकारी रुग्णालयांमध्ये प्रसूती घेण्यासाठी प्रोत्साहन मिळते आणि त्यांचा आर्थिक भार कमी होतो. ग्रामीण भागातील पात्र लाभार्थी जर शासकीय आरोग्य संस्थेत मानांकित खासगी आरोग्य संस्थेत प्रसूती झाली तर तिला प्रसुतीच्या तारखेनंतर सात दिवसाच्या आत रुपये 700 चा लाभ बँक खात्यामध्ये परस्पर जमा होणाऱ्या धनादेशाद्वारे दिला जातो व तसेच ग्रामीण व शहरी भागातील फक्त दारिद्य रेषेखालील कुटुंबातील लाभार्थीची प्रसूती घरी झाल्यास अशा लाभार्थ्यास 500 रुपये लाभ प्रसूतीच्या तारखेनंतर सात दिवसाच्या आत बँक खात्यामध्ये परस्पर जमा होणाऱ्या धनादेशाद्वारे दिला जातो आणि जर लाभार्थी सिझेरियन शस्त्रक्रिया करणे आवश्यक असल्यास लाभार्थीस रुपये 1500 लाभ बँक खात्यामध्ये परस्पर जमा होणाऱ्या धनादेशाद्वारे दिला जातो.

आधुनिक वैद्यकीय सेवा आणि सुविधा:

या योजनेमुळे महिलांना सरकारी रुग्णालयांमध्ये प्रसूतीसाठी उच्च दर्जाच्या वैद्यकीय सुविधांचा लाभ मिळतो. योग्य औषधे, सुसज्ज उपकरणे, आणि प्रशिक्षित वैद्यकीय कर्मचारी यांच्या मदतीने सुरक्षित प्रसूतीची शक्यता वाढते. या योजनेमुळे संस्थात्मक प्रसुतीचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे.

मातामृत्यू दर कमी करणे:

भारतात माता मूर्तीचे प्रमाण 2000 ते 2020 पर्यंत 70% कमी झाले आहे. या वर्षाच्या सुरुवातीला प्रकाशित करण्यात आलेल्या UN अहवालानुसार भारताच्या MMR मध्ये 6.36% नी घट झाली आहे, जी जागतिक घसरणीच्या दरापेक्षा तीन पटीने जास्त आहे या घसरणीत जननी सुरक्षा योजनेचा खूप मोठा वाटा आहे जननी सुरक्षा योजनेचा मुख्य उद्देश मातामृत्यू दर कमी करणे आहे. महिलांना सक्षम आणि सुरक्षित प्रसूतीची सुविधा मिळाल्यामुळे प्रसूतीच्या वेळी होणारे धोके कमी होतात.

गर्भवती महिलांची सुदृढ देखरेख:

योजना अंतर्गत गर्भवती महिलांना नियमित तपासणीसाठी आकर्षित केले जाते. त्यांना जास्त काळजी घेण्याच्या आणि गर्भधारणेच्या सुरुवातीच्या काळात तांत्रिक मदतीची आवश्यकता असल्याने त्यांचे आरोग्य अधिक चांगले राखले जाते.

प्रसवासाठी योग्य स्थळावर पोहोचणे:

ग्रामीण भागांमध्ये जवळपास घरामध्ये प्रसूती केली जात असे व यामुळे अनेक माता बालके दगावत होती पण तो काळ आणि आजचा काळ यात बरीच तफावत दिसून येत आहे. जननी सुरक्षा योजनेमुळे महिलांना संस्थात्मक प्रसूतीला अधिक महत्त्व लाभले आहे व ग्रामीण भागातील महिला ह्या प्रसुतीसाठी रुग्णालयात येताना दिसून येत आहेत. ग्रामीण भागातील महिलांसाठी हे एक महत्त्वाचे आहे, कारण जननी सुरक्षा योजनेमुळे महिलांना सरकारी रुग्णालयात प्रसूती घेण्यासाठी प्रोत्साहन मिळते. त्यामुळे सुरक्षित प्रसूतीचे वातावरण निर्माण होते.

प्रसूतीच्या नंतरची काळजी:

जननी सुरक्षा योजनेचा एक भाग म्हणजे प्रसूतीनंतर महिलांना आवश्यक ती काळजी आणि उपचार मिळवून देणे, ज्यामुळे त्यांची तब्येत लवकर चांगली होऊ शकते. प्रसूतीनंतर जितका वेळ ती महिला व तिचे बाळ रुग्णालयात असते तोपर्यंत त्या दोघांची काळजी तेथील नर्स, डॉक्टर हे वारंवार घेत असतात.

तक्ता क्रमा.1

जननी सुरक्षा योजनेचे लाभार्थी व योजनेवरील खर्च दर्शविणारा तक्ता.

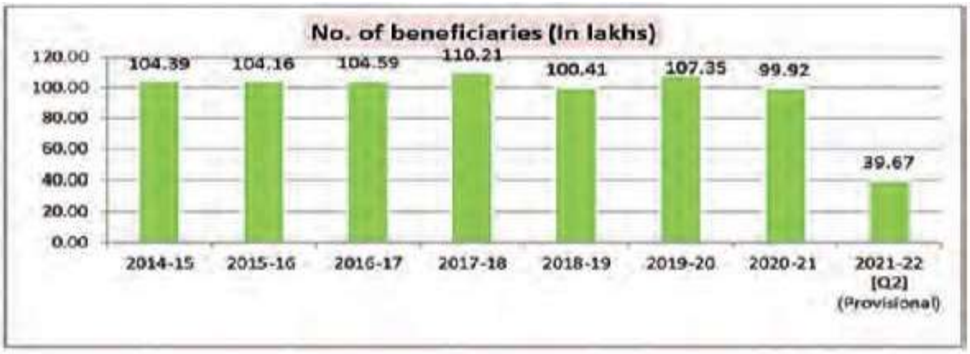

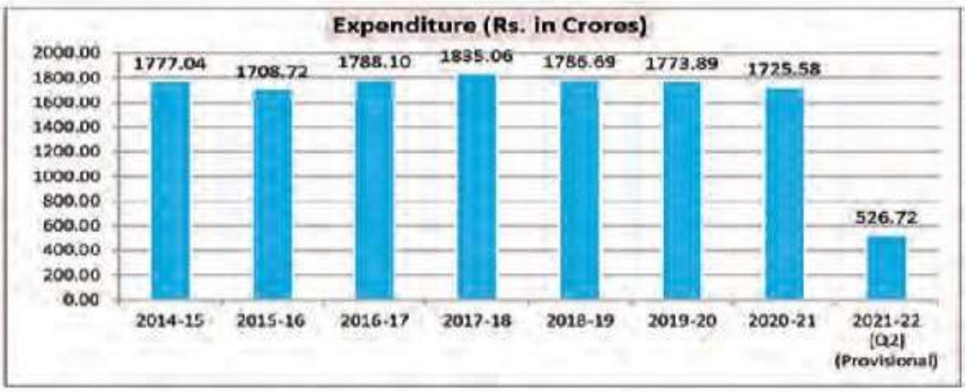

Source: Department of Health and Family Welfare, Ministry Government of India (2021-22) annual report

वरील तक्ता क्रमांक एक नुसार असे दिसून येते की जननी सुरक्षा योजनेचे सर्वाधिक लाभार्थी वर्ष 2017-18 मध्ये 110.21 लाख दिसून येतात, तर सर्वात कमी लाभार्थी हे वर्ष 2020-21 मध्ये फक्त 99.92 लाख दिसून येत आहेत. या योजनेवरील होणारा वार्षिक खर्च हा सर्वात अधिक म्हणजे 1835.06 करोड रुपये इतका सण 2017-18 मध्ये झाल्याचा दिसून येत आहे, तर सर्वात कमी खर्च हा वर्ष 2015-16 मध्ये 1708 करोड इतका दिसून येत आहे.

सारांशतः

जननी सुरक्षा योजना गर्भवती महिलांसाठी एक प्रभावी आणि उपयुक्त योजना आहे, जी त्यांना सुरक्षित आणि सुलभ प्रसूती, तसेच आरोग्यविषयक आवश्यक मदतीची सुविधा पुरवते. यामुळे भारतात मातामृत्यू दर कमी होण्यास मदत होत आहे आणि महिलांचे समग्र आरोग्य सुधारत आहे. माता मूर्तीचे प्रमाण 2000 ते 2020 पर्यंत 70% कमी झाले आहे. या वर्षाच्या सुरुवातीला प्रकाशित करण्यात आलेल्या UN अहवालानुसार भारताच्या MMR मध्ये 6.36% नी घट झाली आहे.

या योजनेमुळे ग्रामीण भागात तील संस्थात्मक प्रसुतीचे प्रमाण देखील दिवसेंदिवस वाढल्याचे दिसून येत आहे व तक्त्यामध्ये दर्शविल्या प्रमाणे 2014-15 ते 2021-22 पर्यंत लाभार्थ्यांची संख्या देखील वाढताना दिसून येत आहे त्यामुळे ग्रामीण भागामध्ये महिलांच्या आरोग्याच्या समस्या देखील कमी होताना दिसून येत आहे.

संदर्भ ग्रंथ

कुलकर्णी पि के (2018) आरोग्य व समाज, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.
सार्वजनिक आरोग्य विभाग महाराष्ट्र शासन, (2022) महाराष्ट्र, आरोग्य पत्रिका.
प्रा.कांडलकर लीना, (2000) मानव विकास, प्रज्ञा प्रकाशन, नागपूर.
महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय मुंबई (2005) महिला व बाल विकासाच्या योजना.
महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई (2018) साद मासिक.
Department of Health and Family Welfare, Ministry Government of India (2021-22) annual report.
लोकराज्य मासिक, मार्च 2021.
डॉ.गोपीचंद, ना. निंबाते, भारतीय ग्रामीण समाज आणि समस्या, श्री मंगेश प्रकाशन